

ÁLLAMELMÉLET ÉS JÁTÉKELMÉLET MIRŐL SZÓL AZ ALKOTMÁNY KÖZGAZDASÁGTANA?¹

CSERNE PÉTER

I. Bevezetés

1. Egy alkotmányelméleti trilemma

Az, hogy a demokratikus politikai berendezkedés döntő fontosságú egy társadalom jólétének előmozdítása szempontjából, nemcsak az amerikai és nyugat-európai *mainstream* politikai gondolkodás axiómája,² hanem az utóbbi egy-két évtizedben egyre inkább része lett a hazai államelméleti, politológiai irodalom s a politikai közélet (gyakran kimondatlan) alaptételeinek is. Sőt, a demokrácia eszméjének manapság gyakran ezen eszme legharcosabb gyakorlati ellenségei is hódolnak – legalábbis verbálisan (*lip service*).³

A demokratikus rendszereknek azonban, ismeretesen, az alkotmányos berendezkedés szempontjából számtalan változata, megvalósítása lehetséges: elég csak a kormányformára, a választási rendszerekre vagy a centralizáció-decentralizáció arányára utalni. A demokrácia értékei melletti elkötelezettség egyúttal hangsúlyossá teszi a demokrácia különféle intézményes berendezkedési formáinak elemzését, összehasonlítását is. Ennek alapján tehetünk előrejelzéseket arra vonatkozóan, hogy a demokratikus állam alkotmányos intézményei hogyan befolyásolják a politikai rendszer szereplőinek magatartását, a kormányzat teljesítményét stb. Az államelmélet és az összehasonlító alkotmányjog ebben az értelemben nem tisztán tudományos, hanem politikai jelentőségű kutatási területek is.⁴

A demokrácia és az alkotmányosság viszonya azonban, az elmélet felől nézve megközelíthető úgy is, mint egy potenciális trilemma két eleme.⁵ Ebben az értelemben míg a demokrácia az „egy ember egy szavazat” elve alapján a többségi döntés szabályát fogalmazza meg, addig az alkotmányos szabályok a többségi elv tartalmi és eljárási korlátait rögzítik. A két elv tehát kiegészíti, illetve korlátozza egymást. E két elv közötti feszültségen túl azonban a problémának van egy harmadik dimenziója is, mégpedig a hatékony (gyors, operatív) közösségi döntéshozatal követelménye. Ez a cél pedig esetenként ellentétbe kerülhet a néprészvétel/népképviselő elvével, illetve az alkotmányos korlátokkal egyaránt. Az alábbiakban mindezen feszültségekre látunk majd példát.

2. Túl a dogmatikán

Az imént felidézett kérdéskör állam- és alkotmányelméleti irodalma finoman szólva is bőséges. Az elemzési módszerek ellenben viszonylag könnyen megkülönböztethetők. A következőkben azt igyekszem megmutatni, miért játszik fontos szerepet e kérdéskör vizsgálatban a játékelmélet s általában a racionális döntések elmélete, illetve a közgazdaságtan.

Ha az Egyesült Államokban az alkotmányelmélet nagyrészt az alkotmány rendelkezéseinek értelmezési lehetőségéről szóló, olykor nemcsak nyelvelméleti, hanem jelentős erkölcs- és politikai filozófiai fegyvertárat is felvonultató elméletek vitáját jelenti, ahol az elmélet gyakran kimondottan is

¹ PÉTERI ZOLTÁN professzor úrnak, akinek előadásain először hallhattam a dogmatikus jog- és államtudományok korlátairól, tisztelettel és tanítványi nagyrabecsüléssel.

² ROBERT COOTER, *The Strategic Constitution*, 2000, p. 4, 54, 243, 360-362., ROBERT B. MYERSON, *Economic Analysis of Constitutions*, in *University of Chicago Law Review*, 2001, p. 926-928.

³ Vö. BÓDIG MÁTYÁS - ZÓDI ZSOLT, *Állam és demokrácia*, in *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből* szerk. TAKÁCS PÉTER, 1997, p. 230.

⁴ Közismertek ugyanakkor azok a (szinte) kortárs elemzések is, amelyek e gyakran kimondatlan elkötelezettségek (demokrácia, alkotmányosság) elvetésére épülnek. Elég ehelyütt CARL SCHMITT kétségeire (s ennek élénkítő hazai irodalmára) utalni. Lásd CARL SCHMITT, *Politikai teológia*, 1992. CARL SCHMITT, *A politikai fogalma. Válogatott állam- és politikaelméleti tanulmányok*, 2002., PETHŐ SÁNDOR, *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*, 1993., KÖRÖSÉNYI ANDRÁS, *Carl Schmitt állam- és politikaelméleti alapfogalmai*, in *Politikatudományi Szemle* 2000. p. 5-24., *Carl Schmitt jogtudománya*, szerk. Cs. KISS LAJOS, 2004.

⁵ JON ELSTER *Introduction in Constitutionalism and Democracy*, ed. JON ELSTER and RUNE SLAGSTAD, 1988, p. 1-2.

gyakorlati (igazolási) szerepet játszik, a hazai alkotmányelméleti szakirodalom még sokkal inkább távol áll a konstitucionalista közgazdaságtan analitikus szigorral és konzekvencialista igénytel megfogalmazott módszertani eszményétől. Ehelyett (s ez bizonyára nem hazai és nem alkotmányjogi sajátosság) kevés kivétellel vagy megelégszik a tételes jogi szabályok dogmatikai rendszerezésével vagy két irányban tovább lép: összehasonlítás címén ugyanezt megteszi más országok alkotmányjogi szabályaival (s a szembesítésig, esetleg a tipizálásig jut, de nem ad a különbségekre adekvát társadalomtudományos magyarázatot), illetve *de lege ferenda* elemzés címén jogpolitikai panaszokat és javaslatokat fogalmaz meg. Ez utóbbi érvelések azonban a társadalomtudományok bevett igazolási-érvelési követelményeinek csak a legkritikáiban felelnek meg. Legfőbb hiányosságuk, véleményem szerint, hogy miközben értékeléseket fogalmaznak meg, premisszáikat, feltevéseiket legtöbbször nem teszik explicitté.

Természetesen a dogmatikai elemzések létjogosultsága önmagában nem is kérdéses.⁶ Nemcsak a joggyakorlat támaszkodik rájuk, de sokszor jogpolitikai viták tisztázásakor is döntő lehet egy kézenfekvő jogdogmatikai érv. Emellett első látásra van némi igazság a nem-dogmatikai („módszeridegen”, interdiszciplináris, stb.) elméletekkel szembeni pragmatikus-szkeptikus ellenérvekben is. Ezek szerint naiv az az elképzelés, hogy egy módszertanilag igényes tudományos diskurzus – szándékai szerint az egyszerű katalógizálást nyújtó összehasonlítás és a politikai szándékokat alátámasztó *ad hoc* érvelések helyébe lépve – bármiben is befolyásolni tudná a demokrácia intézményi alternatíváiról folyó vitákat.

Hiszen, szól az érvelés, például az elmúlt években született új alkotmányok mind az alkotmányozó szerv döntéseit megfogalmazó bizottságokban és más testületekben helyet foglaló politikusok rövid távú érdekeit s nem feltétlenül a közösség hosszútávú érdekeit tartották szem előtt. Kissé konkrétan: ahol sok kis párt képviselői domináltak e bizottságokban, rendszerint arányos képviseletre épülő parlamentáris rendszerű alkotmányok születtek, erős elnöki hatalom pedig rendszerint ott épült ki, ahol az (új alkotmány szerinti) első elnökválasztás legerősebb jelöltjének támogatói ellenőrizték az alkotmányt fogalmazó testületet.⁷

Ha az érvelés kedvéért feltételezzük, hogy az iménti megfigyelés igazolható, akkor ez éppenséggel a racionális döntések elméletének alkotmányelméleti relevanciáját igazolja. A politikai érdekek alkotmányjogi tükröződése ugyanis – mint látni fogjuk – éppen a közösségi döntések elméletének „pesszimista” előrejelzéseivel összhangban történik. Az ellenvetés tehát ezen a szinten akár vissza is fordítható. Az alkotmány közgazdaságtana (*constitutional economics*) mint magyarázó elmélet képes rávilágítani eszmék és érdekek bonyolult összefüggéseire.

Eszerint „az alkotmányos struktúrák közgazdasági elemzésének nem annak bizonyítását kell szolgáltatnia, hogy valamely alkotmányos berendezkedés optimális, hanem arra kell irányulnia, hogy kiterjessze az alkotmányról folyó nyilvános viták tárgykörét azáltal, hogy új perspektívákból mutatja be, milyen módon hat a politikai játszma szabályainak változása a racionális politikai viselkedésre, s hogy ebből eredően a demokratikus kormányzat milyen hatással lesz a polgárok jólétére.”⁸ Ha nincs arra vonatkozó elméletünk, hogy az alkotmányos berendezkedés milyen hatással van a politikai tevékenységre, nem tudjuk eldönteni egy reformjavaslatról, hogy esetleg nem a külföldi tapasztalatok legrosszabb elemeinek kombinációja-e.

Az alkotmány közgazdaságtana mármint egy olyan hagyományba ágyazódik, amelyről benyomásaim szerint a hazai jogtudós közvélemény legfeljebb felületes ismeretekkel rendelkezik, ezért a téma tárgyalását kissé messzebből kell kezdenem. Az elmélet módszertani hátterének és általános vonásainak felvázolása (II.) után – a témakör egyik friss és önkritikus összegezésének, Robert Cooter könyvének szerkezetét követve – áttekintem az alkotmány közgazdaságtanának eredményeit s ismertetek néhány olyan részelemzést is, amelyek a magyar olvasó számára érdekesek lehetnek (III.). A IV. részben a kétharmados törvények példáján keresztül világítom meg a racionális döntések

⁶ A jogdogmatikai érvelés jogosultsága mellett szól az az *ad hominem* érv is, hogy ilyet magam is végeztem, lásd JAKAB ANDRÁS - CSERNE PÉTER *A kétharmados törvények helye a magyar jogforrási hierarchiában*, in *Fundamentum* 2001/2, p. 40-49. Alább látni fogjuk, hogy ugyanez a kérdés (az ún. kétharmados törvények) nemcsak jogdogmatikai problémaként, vagy ilyennek álcázott jogpolitikai vitaként értelmezhető, hanem egy magyarázó, illetve hipotetikus igazoló elmélet keretében is.

⁷ DENNIS C. MUELLER, *Constitutional Democracy*, 1996. 21. fejj., MYERSON, *op. cit.*, p. 926.

⁸ MYERSON *op. cit.* p. 927.

elméletén nyugvó modellek analitikus potenciálját és korlátait. Végül (V.) néhány megválaszolatlan kérdésre mutatok rá s a konstitucionalista közgazdaságtan perspektíváit vázolom fel.

II. Új társadalomtudományi módszerek az államelméletben

1. A racionális döntések elmélete

Amikor a fentiekben vagy az alábbiakban az alkotmány közgazdaságtanáról beszélek, nem a termelés, fogyasztás, elosztás ún. gazdasági intézményeinek alkotmányi vagy más szabályaira gondolok. A közgazdaságtan kifejezés itt – a szó utóbbi évtizedekben általánossá vált értelmének megfelelően – azokra az elemzési eszközökre utal, amelyeket (általánosan az alább pontosítandó értelemben) az adott preferenciáik kielégítésére törekvő racionális egyének meghatározott peremfeltételek (szabályok, játékstruktúra) közt lezajló stratégiai interakcióiból adódó szándékolt és nem szándékolt következmények magyarázatára a társadalomtudományokban kidolgoztak. Bizonyos elmélettörténeti esetlegességek miatt ezeket az elemzési eszközöket először közgazdasági problémákra alkalmazták, az utóbbi évtizedekben azonban racionális döntések elmélete néven számos más társadalomtudományi diszciplínában is elterjedtek.⁹

A racionális döntések elmélete – igen általános megfogalmazásban – egyrészt különféle szubsztantív és formális modelleket, másrészt egy metodológiai paradigmát foglal magában.¹⁰ E modellek közé az individuális döntések elméletének típusváltozatai, a játékelmélet, a közösségi döntések elmélete és általában a társadalomtudományok ökonómiai ihletésű modelljei tartoznak. Az alábbiakban több ilyen modellt is bemutatok majd. Az említett metodológiai paradigma pedig az a közös módszertani platform, mely az előbbi modellek társadalomtudományi alkalmazásait megkülönbözteti más társadalomtudományi kutatási programoktól és elméleti rendszerektől. Ennek a paradigmának két jellegzetességét emelem ki: a módszertani individualizmust és az elemi racionalitásposztulátumot.

Az előbbi szerint, leegyszerűsítve¹¹ egy társadalomtudományi magyarázat akkor lehet módszertanilag kifogástalan, ha a vizsgált jelenséget sikerül visszavezetni egyéni szándékokra, célokra, preferenciákra. Cselekedni csak egyének képesek, a kollektívumoknak tulajdonított szándékok és érdekek rossz esetben homályos és veszélyes metaforák, jobb esetben pedig explikációra szoruló fogalmi gyorsírásnak tekinthetők. Az elemi racionalitásposztulátum az emberi cselekvések intencionalitásából kiindulva azt feltételezi, hogy az emberek meghatározott célok elérésére törekszenek, és információik és tapasztalataik alapján döntenek el, hogy milyen eszközök a legalkalmasabbak e célok elérésére. Az egyének preferenciák alapján, bizonyos ökonómiai, erkölcsi, fizikai, pszichikai korlátok figyelembevételével választanak az előttük nyitva álló alternatívák között. Ezek halmaza sosem szűkül le egyetlen elemre. Ez a módszertani kiindulópont (a célok és szándékok, illetve a korlátok és eszközök megkülönböztetése) jóformán minden cselekvéseméletre jellemző. Nem empirikus, hanem analitikus kijelentés, hiszen a preferenciákat közelebről nem határozza meg, ugyanakkor az intencionális cselekvések megértésének általános modelljeként szolgál.

A fenti igen általános paradigmán belül a konkrét elemzések specifikusabb modellekre épülnek. Ezek a modellek pedig további (immár empirikus jellegű) feltevésekkel élnek, például a preferenciák szerkezetére vonatkozóan, a racionalitás-fogalom pontosításával vagy annak specifikálásával, hogy a modell szerint az egyén milyen természetű korlátokat vesz figyelembe. Bizonyos kontextusokban (például vállalatok üzleti kapcsolataiban) az önérdékkövetés tipikus magatartás: ekkor a preferenciaszerkezetet ennek megfelelően kell modellezni. Egy másik példa. Az, hogy bizonytalanság mellett hozott döntések esetén mit jelent a racionális cselekvés, elméletileg is vitatott. Ráadásul az erre a problémára kidolgozott modellek olyan bonyolultak, hogy empirikus hipotézisként biztosan nem állja

⁹ A racionális döntések elméletének általános társadalomtudományi módszertanként való értelmezéséről magyar nyelvű kiinduló irodalmaként lásd *A racionális döntések elmélete* szerk. CSONTOS LÁSZLÓ, 1998., SZÁNTÓ ZOLTÁN, *A társadalmi cselekvés mechanizmusai*, 1999. Az e pontban mondottakat részletesebben lásd CSERNE PÉTER *A racionális döntések elméletének helye a jogelméletben*, in *Államelmélet – politikai filozófia - jogbölcselet* szerk. SZIGETI PÉTER, 2005, p. 249-254.

¹⁰ A következőkre vö. CSONTOS LÁSZLÓ, *Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás*, 1999, p. 203-208.

¹¹ Részletesen lásd SZÁNTÓ *op. cit.*, I. rész és kritikailag ORTHMAYR IMRE, *Módszertani individualizmus*, in *Szociológiai Szemle* 1997/3., p. 3-31.

meg a helyét az az állítás, hogy az egyének tényleges cselekvésük során ilyen komplex kalkulációkat végeznek. Ezért a (normatív) döntési algoritmusokon túl, az elemi racionalitás-posztulátum fenntartása mellett, a bizonytalanság melletti döntések deskriptív-empirikus modelljeire is szükség van.

A racionális döntések elméletében minden elemzés elkerülhetetlen része az is, hogy meghatározzuk/modellezzük magát a vizsgált szituációt, amelyben a cselekvés lezajlik. Egy döntési helyzet lehet parametrikus vagy stratégiai, azaz játékelméleti. Az előbbi esetben a modellben vagy egyetlen egyén szerepel vagy épp olyan sok, pl. ún. tökéletes verseny vagy egy országos választás esetén, hogy az egyesek egyedi cselekvése gyakorlatilag nem befolyásolja az interakció végeredményét, pl. a piaci árat vagy a választás eredményét. Az egyén tehát környezeti adottságként kezeli a többiek cselekvését.¹² Ezzel szemben a stratégiai interakció annyit jelent, hogy az egyének arra vonatkozó információikra (vélekedéseikre, várakozásaikra) tekintettel cselekszenek, hogy a szituáció többi résztvevője várhatóan mit tesz, illetve a maga részéről milyen várakozásai vannak, s az interakció kimenetele ténylegesen is ezen interdependens cselekvések – gyakran nem szándékolt – végeredménye lesz. Ilyen játékelméleti modellekkel (például az ún. fogolydilemma-játékkal) számos társadalomtudományosan releváns jelenség megmagyarázható.

2. „Társadalmi” és „közösségi” döntések: igazolás és magyarázat

A racionális döntések elméletének legalább két, a szakirodalomban gyakran nem szigorúan elválasztott alkalmazása, illetve modellezési iránya releváns az alkotmányelmélet szempontjából: a társadalmi döntések elmélete (*social choice theory*) és a közösségi döntések elmélete (*public choice theory*).

Az első, a társadalmi döntések elmélete azzal foglalkozik, hogy az egyének preferenciáit aggregálva hogyan lehet meghatározni egy ún. társadalmi hasznossági függvényt. Ez a függvény meghatározott matematikai-logikai tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek tartalmilag azt fejezik ki, hogy a függvény miképp tükrözi és aggregálja az egyének preferenciáinak összességét. Funkciója alapvetően kétféle lehet: vagy azon javak (közjavak, kvázi-közjavak) előállításának és elosztásának szabályait határozza meg, melyekhez az egyének nem a piacon, hanem politikai mechanizmusok útján jutnak hozzá, vagy az egyének jólétének valamilyen összegző (aggregatív) mércéjét kívánja megalkotni. Ez az egyéni jólét azonban nemcsak fizikai javak vagy anyagi eszközök birtoklását, hanem például az autonóm cselekvés értékét vagy a választás szabadságát (*freedom of choice*) is magában foglalhatja.

Ez a modellcsoport tehát elsősorban egy normatív elmélet része, az optimális közösségi döntési mechanizmust, a „közjó” meghatározásának sajátos módját keresi. Ami mármost érdekessé teszi, az az hogy e keresés logikailag igazolható módon ún. lehetetlenségi tételekben végződik.

Az egyik ezek közül Arrow tétele, amely szerint egyetlen társadalmi jóléti függvény sem rendelkezik azokkal a minimális kívánatos tulajdonságokkal, amelyek egy kollektív döntési eljárástól elvárhatók.¹³ A tétel egyik következménye kissé leegyszerűsítve úgy fogalmazható meg, hogy a demokrácia és az egyéni preferenciák kielégítése potenciálisan összeférhetetlen. Egy másik lehetetlenségi tétel szerint pedig a politikai intézmények nem lehetnek egyszerre diktatúramentesek és csalásbiztosak. Vagyis „a diktatúramentes politikai intézmények manipulálhatóak abban az értelemben, hogy adott következmények halmazán értelmezett adott preferenciaprofilok mellett mindig létezik legalább egy személy, aki jobban jár, ha a valóstól eltérő preferenciát nyilvánít ki. A preferenciák torzítása és a stratégiai viselkedés tehát a politikai élet mindennapos velejárója.”¹⁴

A racionális döntések elméletének pozitív, leíró-magyarázó modelljei jelentik az államelméleti alkalmazások másik csoportját. Ide tartoznak, többek között, a közösségi döntések elméletének a modern tömegdemokráciák politikai piacainak működését vizsgáló elemzései, amelyek a választópolgárok, a választott politikusok, az érdekcsoportok és a bürokraták viselkedését tanulmányozzák, a racionális önérdékkövetés feltevéséből kiindulva. Eszerint a választó a politikai

¹² A választási részvétel problémájára alább visszatérünk.

¹³ Vagyis nem teljesülhet egyszerre a kollektív racionalitás, a Pareto-optimalitás, a diktatúra hiánya és az irreleváns alternatívák függetlensége. Részletesen lásd COOTER *op. cit.* p. 35., KENNETH ARROW, *Social Choice and Individual Values*, 1963., CSONTOS *op. cit.* (1999) p. 70-71.

¹⁴ CSONTOS *op. cit.* (1999) p. 71.

döntéshozatal útján számára elosztott javak mennyiségét, a politikus saját újraválasztási esélyét (és jövedelmét), a nyomásgyakorló csoport a megrendelői által kívánt politikai platform megvalósítási esélyét, a bürokrata a saját költségvetését kívánja maximalizálni. Mindebből egyebek mellett az következik (az az empirikusan ellenőrizhető hipotézis vezethető le), hogy a modern parlamenti törvényhozás által megalkotott jogszabályok tartalmát leginkább a különféle érdekcsoportok versengése határozza meg. Általánosabban: a politikai és bürokratikus eljárások rendszerint nem vezetnek a jólét-maximalizálás értelmében vett hatékony megoldáshoz. A piaci mechanizmus igazságságra, méltányosságra hivatkozó korlátozásai pedig (pl. lakbérszabályozás; minimálbér) igen gyakran a deklarált céllal ellentétes következményekhez (hiány és a szabályok kijátszása; munkanélküliség) vezetnek.¹⁵

3. „Közgazdasági államelméletek”

Az imént említett két kutatási irány azonban korántsem meríti ki az államelméletileg releváns közgazdaságtani modellek körét. A hagyományos elmélettörténeti elbeszélés szerint a közgazdászok háromféleképp járultak hozzá a magyarázó jellegű államelméletekhez: a közjavakól, a koordinációról és az evolúciós stabilitásról szóló érvelésekkel.¹⁶ Ezek közül a legismertebbek és a legszéleskörűbben kifejtettek a közjavakra építő elméletek. Részben azért, mert a közjavak elmélete nyers formájában már régóta viszonylag jól ismert (elég itt David Hume és Adam Smith elméletére utalni), s részben talán azért, mert a közjavak elmélete nemcsak magyarázatát adja az államnak, hanem igazolását is. Az a hosszú hagyomány ugyanis, mely az államot a közjavak keresletével és az állam ilyen javak nyújtására való képességével alapozza meg, egyaránt volt normatív és magyarázó jellegű. A normatív változatban a közjavak állami előállítására igazolja az állam létét és kényszereszközeinek alkalmazását.

A közjavakra építő államelméletek legegyszerűbb változatai azt feltételezik, hogy az emberek tudatosan hozzák létre az államot abból a célból, hogy biztosítsák maguknak azon javakat, amelyeket egyénileg nem volnának képesek előállítani a maguk számára. Vagyis, szószerinti értelemben szerződést kötnek arra, hogy létrehozzák a kormányzatot. Az állam azért jön létre, hogy olyan kollektív előnyöket biztosítson, melyet a spontán kollektív cselekvés nem volna képes előállítani. Az elmélet szigorúan magyarázó változata azonban körbenforgó, feltéve, hogy az állam maga is közjóság. Az érvelés szerint ugyanis a közjavak előállítására való képtelenségünk problémáját egy szuper-közjóság, az állam létrehozásával oldjuk meg. Vagyis amiatti csaldódottságunkban, hogy nem tudunk előállítani magunknak valamilyen közjóságot, egyszerűen előállítunk magunknak egy másikat, amely azután előállítja számunkra azt, amelyet nekünk nem sikerült.

A hagyománynak ezt az ágát mintegy elvágta egy másik közgazdasági érvelés, Mancur Olson elmélete a kollektív cselekvés logikájáról.¹⁷ E logika szerint a racionális önérdékkövető egyén önként csak akkor járul hozzá valamely közjóság előállításához, ha több értékhez jut a közjóságnak a hozzájárulásával megvásárolt darabjából, mint amennyibe e hozzájárulás kerül számára. Általában a nagyarányú kollektív cselekvések esetében az egyénnek saját hozzájárulásából csak elenyészően kis haszna származik. Ezért, noha mindenki nagy nettó haszonhoz jutna akkor, ha a közjóságoz mindannyian hozzájárulnának, egyénileg egyiküknek sem lesz ez érdekében. (Képzeld el például, hogyan volna megoldható egy város közvilágítása decentralizált módon, önkéntes hozzájárulásokból finanszírozva.¹⁸) Azon javaknak, amelyek kollektív cselekvés útján jönnek létre, csupán egy része rendelkezik a közjavakra jellemző vonásokkal (1. az egyik egyén fogyasztása nem csökkenti a közjóságnak a többiek számára rendelkezésre álló mennyiségét, s 2. egy adott közösségen belül

¹⁵ Utóbbiról részletesebben lásd CSERNE PÉTER, *Gazdaság és jog II. (Kiegészítő előadás)*, in *Társadalmi-jogi kutatások*, 2004.

¹⁶ RUSSELL HARDIN *Economic Theories of the State in Perspectives on Public Choice* ed. DENNIS C. MUELLER, 1997, p. 21-34. E pontban Hardin gondolatmenetét követem.

¹⁷ MANCUR OLSON, *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet*, 1997.

¹⁸ Természetesen egy ilyen megoldás nem *elvileg* lehetetlen. A közjavak egyik unalomig ismételt tankönyvi példájáról, a világítótornyokról például tudjuk, hogy olykor magánvállalkozók üzemeltetik őket. Ehhez azonban nyilvánvalóan szükségük van egy megfelelő intézményi mechanizmusra. A kérdéstről szóló briliáns tanulmány: RONALD C. COASE *The Lighthouse in Economics in The Firm, the Market, and the Law* 1988. Amikor Coase 1991-ben elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat, a számára javasolt kísérőprogramok helyett azt kérte, hadd látogasson el egy ilyen magánkézben lévő svéd világítótoronyba.

elméletileg vagy gyakorlatilag lehetetlen kizárni egyes egyéneket a közjóság élvezetéből). Más részük viszont nem ilyen: például a kollektív tárgyalásokon kialakított béremelés egyszerűen az egyének zsebében lévő pénz formáját ölti.

A közjavak elméletét alkalmasabbá tehetjük az állam magyarázatára, ha evolúciós elméletté alakítjuk.¹⁹ Azaz, ha feltesszük, hogy a közjavak előállításának képessége túlélési értéket jelent az állam számára. Így azok az államok, amelyek képesek közjavakat kínálni, inkább fennmaradnak, mint azok, melyek nem képesek erre. A piacgazdaság Adam Smith-féle felfogásában például az az állam, amely bizonyos fajta közszolgáltatásokat nyújt, javítja saját termelékenységének és felvirágzásának esélyeit – azaz a smithi értelemben vett „nemzetek gazdagságát”. Ez a gazdagság azután visszacsatolásként további feladatokra teszi alkalmassá az államot.²⁰

Az államot a közjavakkal összekapcsoló érvelések egyes változatai arról szólnak, milyen eltéréseket okoz, hogy bizonyos javakat sikeresebben vagy hatékonyabban lehet kollektíven (tipikusan állami úton) előállítani, mint egyénileg (a piacon keresztül). Ezek szerint a közösségi előállításnak pusztán bizonyos előnyei vannak az egyéni előállítással szemben. Ez az előny fennáll egyes esetekben, de vele szemben mérlegelni kell egy olyan állam hátrányait, amely hatalmat nyer arra, hogy közjavakat és közrosszat egyaránt előállíthasson. Az állítás ugyanúgy összhangban van a totalitárius és kizsákmányoló államok lehetőségével, mint a liberális államéval.

David Hume és Adam Smith derülítő felfogása szerint az állam, ha kikötőket épít és hadseregeket állít fel, olyan csodákat tehet, melyek felülmúlják a spontán módon együttműködő egyének képességeit. Ezt a belátást lehet úgy tekinteni, mint a közjavak elméletének megfogalmazását. Ugyanakkor az is igaz, hogy az állam épp azért rendelkezhet nagy hatalommal, mert az egyének összehangolják tevékenységüket az állam támogatására. Ez a hatalom pedig a pusztá rend érdekében való összehangolódás mellékterméke is lehet.

Erre a gondolatra épülnek az állam koordinációs szerepével kapcsolatos magyarázó, illetve igazoló elméletek. Eszerint azon stratégiai interakcióknak, amelyek közjavakat vagy közhasznú szolgáltatásokat hoznak létre, legalább két osztálya van. Az egyik a hagyományos fogolydilemma formáját követi, és beleillik az Olson-féle kollektív cselekvés logikájába. A kollektív haszonnal járó stratégiai interakciók másik típusa a kölcsönösen előnyben részesített kimenetek koordinációját foglalja magába. Például a baloldali vagy jobboldali közlekedés kérdésében mindannyiunknak egyformán az az érdeke, hogy azon az oldalon vezessen, amelyet jóformán mindenki más választ. Ha sikerül a bal- vagy jobboldali közlekedés koordinációja, mindannyian jól járunk. Vagyis nagyrészt nem a valódi közjavak előállítása az, ami az államot értékessé teszi, e javak jó részét ugyanis sikeresen elő lehet állítani piaci eszközökkel is. Például a rádiójelek a közjavak egyik legjobb példáját jelentik, mégis gyakran piaci úton állítják elő őket. Az állam szerepe ezek előállításában lényegében a sávszélességek és az egymást zavaró állomások szabályozásában áll. Vagyis az állam a sokak által történő előállítás koordinálásában segít, s a koordinációs elmélet szerint ezen alapul az állam igazolása.

Az elmélet szerint a koordinációs interakciók szerepe fogalmilag elsődleges az állam eredetéről szóló magyarázatokban is. A rendteremtés érdekében történő jelentős koordináció nélkül valószínűleg kevés cserekapcsolat lesz, s ezért kevés sikeres kollektív cselekvés lehetséges. Egyes rekonstrukciók szerint például erre épül Hobbes államelmélete. Némileg leegyszerűsítve, Hobbes lényegében az állam koordinációs elméletét alkotta meg, amelyben az állam fő haszna az egyének közötti rend, továbbá a tulajdon és a csere lehetőségének megteremtése. Az állam úgy biztosítja a rendet, amely lehetővé teszi, hogy az egyének hasznat húzzanak az egymással való kapcsolatukból, hogy először megvédi őket egymástól. Ehhez pedig először a koordináció révén kijelölünk egyfajta államot a

¹⁹ Az evolúciós magyarázatok helyéről a társadalomtudományban lásd *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban* szerk. SOMLAI PÉTER, 2004.

²⁰ Érdemes megjegyezni, hogy ettől az értelmezéstől különbözik mind az a gazdaságtörténeti megalapozású magyarázat, amelyet a Nobel-díjas Douglass North neve fémjelz (magyarul lásd DOUGLASS C. NORTH, *Az állam neoklasszikus [gazdaság]elmélete*, in *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből* szerk. TAKÁCS PÉTER, 2003, p. 738–751) mind Ken Binmore evolúciós játékelméleti alapokra épülő nagyszabású politikai filozófiai vállalkozása (Ken BINMORE, *Game Theory and the Social Contract I–II*, 1994, 1998).

potenciális államok lehetőleg széles választékából. A kormányzatot megteremtő koordináció létrejöhet szerződés útján, vagy származhat történelmileg korábbi hódításból vagy forradalomból.²¹

Az utóbbi évtizedekben a fogolydilemma, a koordináció és más alapvető játékelméleti modellek gyakran szolgálnak analitikus eszközként az állam- és jogelméletben. Egy közgazdasági államelméletben azonban, mint már más alkalommal részletesen kifejtettem,²² a stratégiai interakciók különböző típusainak szerepe lényegesen bonyolultabb, mint azt az előbbiek alapján gondolnánk.

Ezek az elméletek az állam és a jog igazolását ezen intézmények „természetével” vagy funkciójával hozzák összefüggésbe. Az érvelés igen gyakran azt feltételezi, hogy meghatározható egyetlen ilyen esszenciális „funkció”, s ennek folytán az állam, illetve a jog egységes „természete”. Ám empirikus értelemben, pontosabban a funkció kifejezés hétköznapi értelmében pusztán azt lehet megállapítani, hogy a jog számos fontos funkciót tölt be a modern társadalmakban: „visszatérő és sokszoros koordinációs problémákat old meg, felállítja a kívánatos magatartás mércéit, közösségi értéket nyilvánít ki szimbolikus megjelenésükben, ténybeli vitákat old meg.”²³ Olykor éppen az a feladata, hogy megakadályozza a kooperációt és fenntartsa a fogolydilemma-helyzetet (erre szolgál például a versenyjogban a kartelltilalom).

A racionális döntések elméletére épülő megközelítés az állami legitimitás, illetve a jognak való engedelmség egyetlen, „lényegi” indokának keresése helyett a játékelmélet analitikus eszközeinek segítségével egyfajta analitikus tipológiává kívánja alakítani az állam és a jog „funkciójának” vagy „funkcióinak” kérdését. Annyit jelent ez, hogy a különféle „funkciók” más-más típusú játékelméleti szituációhoz, stratégiai interakcióhoz kapcsolhatók (azzal modellezhetők), s mindegyik „funkcióhoz” (illetve játékhoz) egy meghatározott típusú norma tartozik, amely ismét különböző cselekvési motívumokat, azaz indokokat generál. Ezzel azonban még mindig nem merítettük ki a közgazdasági elemzés lehetőségeit. A racionális döntések elmélete az imént jelzett politikai filozófiai kérdésektől függetlenül is sokféle módon nyújthat értékes szempontokat az államelmélet számára.

IV. Robert Cooter az alkotmány közgazdaságtanáról

Az alábbiakban, az alkotmány közgazdaságtanának áttekintésekor a témakör egyik friss monográfiájának gondolatmenetét követem. Miközben a kötetben tárgyalt problémák gazdagságát csupán jelezni tudom, rövid áttekintést adok a fontosabb témakörökről.

Robert Cooter, a kaliforniai Berkeley egyetem jogi karának professzora három évtizede foglalkozik a közgazdaságtan, a politológia s a jogtudományok határterületeire eső kérdésekkel s hol úttörőként, hol eredeti szemléletű összegzőként kifejtett gondolatait folyamatos nemzetközi figyelem kíséri.²⁴ Legújabb könyve, a *The Strategic Constitution* az egyik első monografikus összefoglalása mindannak, ami az elmúlt évtizedekben a racionális döntések elmélete területén kidolgozott analitikus eszközök és kutatási eredmények köréből az összehasonlító alkotmányjog és az alkotmányelmélet számára gyümölcsöző lehet.²⁵ Cooter (olykor provokatív) megállapításai a hazai jogászság s az alkotmányos problémák iránt érdeklődő szakemberek szélesebb köre számára is rendkívül tanulságosak: közismert problémákat helyeznek új megvilágításba, hatékony elemzési eszközöket kínálnak, s ezáltal növelhetik e fontos kérdésekről folyó viták színvonalát.

1. Átváltások és lehetetlenségek

A könyv első része („A kormányzás eljárásai”) három alapvető jogi-politikai intézményi mechanizmust mutat be: a szavazást, az alkut és az igazgatást (*administering*).

A szavazással kapcsolatban a főbb kérdések részben az egyén szavazási magatartására, részben a

²¹ HARDIN *op. cit.* p. 25.

²² CSERNE *op. cit.* (2005) p. 266-272.

²³ Andrei Marmor *The Nature of Law In The Stanford Encyclopaedia of Philosophy (Summer2001 Edition)*, ed. Edward N. Zalta, at <http://plato.stanford.edu/entries/lawphil-nature/>

²⁴ COOTER legnagyobb hatású műve a Thomas Ulen-nel közösen írt, több nyelven számos kiadást megért tankönyve a jog gazdasági elemzéséről: ROBERT COOTER – THOMAS ULEN, *Law and Economics*, 2004.

²⁵ ROBERT COOTER, *The Strategic Constitution*, 2000. Egy részben hasonló szemléletű munka korábban magyarul is megjelent: DAVID B. JOHNSON, *A közösségi döntések elmélete*, 1999.

szavazatok összegzésére (a különféle szavazási eljárásokra és az eredmények értékelésére) vonatkoznak. Ami az első kérdést illeti, az egyén saját - nem feltétlenül önző - érdekei szerint szavaz, ugyanakkor azt, hogy miért vesz részt egyáltalán a szavazásban nagyméretű közösségekben, a standard racionalitási feltevések nem tudják megmagyarázni. Ezt a problémát a közösségi döntések elmélete az egyik legfontosabb paradoxonként tartja számon. A racionális szavazó ugyanis ez esetben az elmélet szerint nem menne el szavazni, mivel a részvétel költségei magasabbak, mint a számára kedvező eredmény értékének és annak a valószínűségnek a szorzata, hogy az ő szavazata lesz a döntő. Az instrumentális racionalitással nem magyarázható szavazási részvétel értelmezésekor valószínűleg a racionalitás más formáit (procedurális, expresszív) kell beépíteni az elméletbe.²⁶

Ami a szavazási eljárásokat illeti, ha a választók preferenciái egy egydimenziós változó értékei mentén egycsúcsú eloszlással reprezentálhatók, akkor bebizonyítható, hogy egyszerű többségi szavazással a középben (a mediánban) elhelyezkedő választó platformja lesz a végeredmény (mediánszavazó-tétel).²⁷ Ha a preferenciák nem egycsúcsúak, akkor ún. szavazási ciklusok alakulhatnak ki. Pontosabban, bizonyos típusú testületi döntések során (s ilyen az egyszerű többségi eljárás is) kialakulhatnak olyan helyzetek, ahol a szavazás sorrendjétől függ, melyik javaslatot fogadják el - azaz a napirend meghatározásával manipulálható a végeredmény. Technikai nyelven, a közösségi preferenciákra nem érvényesül a tranzitivitás. Ha pedig a közösségi preferencia-rendezés intranzitív, a szavazás végeredménye instabil lesz, illetve a napirend stratégiai manipulációjával bármely eredmény előállítható.

Nézzünk erre egy régóta ismert példát,²⁸ amely egyúttal azt is jelzi, hogy az egyszerű többségi döntés korántsem problémamentes szavazási eljárás. Például tegyük fel, hogy egy háromfős testületben A, B és C javaslat között kell egyszerű többséggel dönteni, úgy, hogy először két javaslat közül kell választani, majd a győztes és a harmadik között. Ha az 1. képviselő preferenciái $A > B > C$, a 2.-éi $B > C > A$, s a 3.-éi $C > A > B$, akkor a szavazási sorrendtől függ, melyik javaslatot fogadják el.²⁹ Ha például először A és C között kell dönteni, akkor a döntés C lesz, majd a második fordulóban B és C közül választva B lesz a végső döntés. De ha elsőként B és C között kell dönteni, akkor B természetesen most is nyer C-vel szemben az első fordulóban, utána azonban A nyer B-vel szemben. Végül, ha először A és B között kell dönteni, akkor nyer A, majd vele szemben a második fordulóban C. Cooter következtetése: „A demokrácia úgy tudja elkerülni az intranzitív ciklusokat, ha valaki diktálja, hogy melyik többség érvényesüljön.”³⁰

Azt is tudnunk kell, hogy a szavazás nem feltétlenül vezet költség-haszon értelemben hatékony eredményre, mert nem tükrözi a preferenciák intenzitását. Ilyen értelemben a demokrácia és a piac analógiája félrevezető. Az „egy ember egy szavazat” elve kizárja a (legális) szavazatcsere lehetőségét: ugyanannyi befolyása van annak is, akinek komoly érdeke fűződik egy kérdés mikénti eldöntéséhez, mint annak, akit a probléma csak marginálisan érint. Az egyéni preferenciákra vonatkozó bizonyos szimmetria-feltevések mellett azonban közelítően teljesül a hatékonyság követelménye.

A szavazási eljárás bizonyos hátrányait kiküszöböli az alku mechanizmusa. Az alkuval kapcsolatos legismertebb elméleti eredmény a Coase-tétel, mely szerint ha a tranzakciós költségek alacsonyak, akkor az eredeti elrendezéstől függetlenül önkéntes cserék folytán az erőforrások felhasználása hatékony lesz.³¹ Cooter megfogalmazza a Coase-tétel „politikai” és „demokratikus” változatát is. Azt feltételezzük, hogy a választók akaratát bizonyos értelemben reprezentáló politikusok egymás között szavazatcsereelő alkut folytatnak (*logrolling*; ez természetesen nem explicit szerződés formájában történik, amely ugyanúgy illegális lenne, mint az állampolgárok közötti szavazatcsere). Ekkor „ha a politikusok közötti alkuk zérus tranzakciós költségűek, az állam által biztosított magánjogi szabályok

²⁶ CSONTOS *op. cit.* (1999) p. 80-82, MUELLER *op. cit.* (1996) 4. fejezet, COOTER *op. cit.* p. 20-22.

²⁷ COOTER *op. cit.* p. 26-27.

²⁸ A szavazási ciklusok problémáját ebben a formában elsőként Condorcet írta le a XVIII. század végén. A közösségi döntések elmélete őt tekinti a szavazásemélet egyik úttörőjének.

²⁹ MUELLER *op. cit.* (1989) p. 63-65, 81-82. MUELLER *op. cit.* (1996) p. 155-156.

³⁰ COOTER *op. cit.* p. 46.

³¹ RONALD H. COASE, *The Problem of Social Cost*, in *Journal of Law and Economics*, 1960, p. 1-44. Magyarul: *A társadalmi költség kérdése*, in *A jog gazdasági elemzése. Válogatott tanulmányok* szerk. HARMATHY ATTILA és SAJÓ ANDRÁS, 1984, p. 202-243. Vö. CSERNE PÉTER, *Richard A. Posner in Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből* szerk. SZABÓ MIKLÓS, 2004, p. 302-304.

és közjavak a jogalkotók preferenciáihoz viszonyítva hatékonyak lesznek.” (Ez a politikai Coase-tétel.) Ha pedig a jogalkotók preferenciái tükrözik a választókéit, akkor az említett jogok és javak az állampolgárok preferenciáihoz viszonyítva lesznek hatékonyak. (Ez a demokratikus Coase-tétel.)³²

A tétel mindhárom változata az elméleti feltevések miatt analitikusan mindig igaz, empirikusan azonban sohasem, hiszen a tranzakciós költségek pozitívak. Ennek ellenére a tételek az alkotmányos szabályok megfogalmazásánál iránymutatóak lehetnek, amennyiben „az alkotmányokat megítélhetjük aszerint, hogy mennyire képesek csökkenteni a politikai alku tranzakciós költségeit”³³ s ezáltal megközelíteni a hatékony végeredményt. Ennek a költségcsökkentésnek egyik módja a hosszútávú együttműködések, azaz a politikai szervezetek létrejötte.

Az alkumechanizmusokkal kapcsolatos legfontosabb probléma a játékelmélet nyelvén az ún. „üres mag” tételben fogalmazható meg.³⁴ Egy játék magja azokat az elosztásokat tartalmazza, melyekkel szemben nem lehet olyan ellenkoalíciót szervezni, melynek minden tagja számára ez az alternatív elosztás előnyösebb a korábbinál. Mármost bebizonyítható, hogy szimmetrikus játékosok közt többségi szavazás esetén a tiszta elosztási játékok magja üres, azaz bármely elosztási koalíció instabil lesz. Például ha A, B és C 100 Ft elosztásáról kell, hogy döntsön az előbbi szabályok szerint (azaz egy kétszemélyes koalíció elegendő a „kormányzáshoz”), s a kiinduló helyzetben mindhárman egyenlően részesednek ($33\frac{1}{3}$, $33\frac{1}{3}$, $33\frac{1}{3}$), A javasolhatja B-nek az (50, 50, 0) elosztást. C azonban megnyerheti B-t egy (0, 75, 25) elosztáshoz, amire viszont A tehet C-nek egy (50, 0, 50) ellenajánlatot s így tovább a végtelenségig. Természetesen ha a szükséges győztes koalíció méretét növeljük, a ciklusok kiküszöbölhetők. Az egyhangúság megkövetelése azonban minden egyes szereplőt zsarolási potenciállal ruház fel, általában pedig növeli a koordináció költségeit. Vagyis a többségi és az egyhangú szavazás közti választás a stratégiai (instabilitásból adódó) és a koordinációs költségek közti átváltásnak felel meg.³⁵

A többpártrendszerrel és a koalíciós kormányzással kapcsolatban Cooter négyféle minimális koalíciót definiál.³⁶ Az, hogy a koalíciók *ceteris paribus* miért törekszenek minimális nagyságra, a hasznok egymás közötti elosztásával magyarázható. A legkisebb kormányképes koalíció a minimális győztes koalíció (például egy 35/25/17/12/11%-os mandátumeloszlásnál ez a 35+17%-os páros). A szűk többség azonban nehézségeket okoz a többség biztosításában, erre a tényre ad magyarázatot a minimális működőképes koalíció fogalma (például 35+12+11%). A pártok ideológiai különbségeit mint harmadik szempontot is figyelembe kell azonban venni. A minimális összefüggő koalíció fogalma a bal-jobb ideológiai skálán egymással szomszédos pártok koalícióját feltételezi. Ha az előbbi példát egyben egy ilyen skálának tekintjük, ez a 25+17+12% összetételű centrista koalícióhoz vezet. A negyedik minimális koalíció-fogalom (realisztikusan) azt feltételezi, hogy a pártok nem egyetlen dimenzióban rendezhetők sorba, hanem egy sokdimenziós attribútumtérben foglalnak helyet (azaz álláspontjuk nem egyetlen, hanem több dimenzióban is különbözik). Ekkor a „leginkább komplementer koalíció” fogalma lehet hasznos, melyet az jellemez, hogy ez maximalizálja a szavazatcserével (*logrolling*) elérhető nyereséget. Empirikus vizsgálatok leginkább a két középso elv működését támasztják alá.

Végül, az igazgatás mechanizmusai kapcsán az információ közgazdaságtanából, illetve a jog gazdasági elemzéséből jól ismert megbízó-ügynök probléma a legfontosabb modell. A kérdés ekkor az, hogyan veheti rá a megbízó az ügynököt, hogy az ne saját, hanem megbízója érdekeit képviselje egy olyan helyzetben, ahol az eredmény részben az ügynök erőfeszítéseitől, részben a véletlentől (az ügynök szempontjából exogén tényezőktől) függ, a megbízó pedig eközben csak az ügynök tevékenységének eredményét képes ellenőrizni. Azt szinte szükségtelen is hangsúlyozni, hogy a delegáció módja, mértéke, azaz a hatáskörök koncentrálása vagy decentralizálása az alkotmányelmélet egyik kulcsproblémája. Ez a modell pedig egyaránt alkalmazható a választók és a parlament, a parlament és a kormány, illetve a kormány és a közigazgatás, vagy akár az EU és a tagállamok viszonyára is. Játékelméleti módszerekkel igazolható, hogy ha nő a szerencsés véletlen valószínűsége (amely elrejtja a megbízó elől az ügynök illojalitását), ez csökkenti a megbízó nyereséget. Ha viszont

³² COOTER *op. cit.* p. 53.

³³ *Ibid.*

³⁴ COOTER *op. cit.* p. 58-60.

³⁵ COOTER *op. cit.* p. 61.

³⁶ COOTER *op. cit.* p. 73-75.

a kedvezőtlen véletlen kimenetel valószínűsége nő, ezáltal nő a megbízó érdeke a delegációra. Vagyis ilyen esetekben a megbízás előnyös, a hatáskör átruházásának esetleges alkotmányos tilalma pedig veszteséget okoz. Ugyanakkor ez a tilalom olykor fontos pozitív szerepet játszik: csökkenti a delegációból adódó felelősség-elhárítás és korrupció veszélyét, amely a megbízó helyett inkább a közösségnek („a megbízó megbízójának”) okoz veszteséget. Másrészt a különféle hatalmi ágak közötti hatáskör-átruházás tilalma elősegíti a versenyt, az alkut és a kooperációt.³⁷ Ha viszont a delegáció megtörténik, további kérdés hogy mekkora legyen a diszkréciója az alárendeltnek. Ez a rugalmasság és az erőforrás-eltérítés (az alárendelt nem a kijelölt célra használja az eszközöket) közti átváltással jellemezhető.

A könyv második része („A kormányzatok optimális száma”) lényegében az állami centralizáció-decentralizáció kérdését vizsgálja, de ezúttal kissé más szempontból. A demokratikus kormányokat az alkotmány közgazdaságtana úgy modellezi, mint olyan hierarchikus szervezeteket, amelyek működését a választások (szavazások) korlátozzák. Igen sematikus fogalmazva, a decentralizált államok több szavazást és kisebb hierarchiát, a centralizált államok pedig kevésszámú szavazást és több hierarchiát jelentenek. Abban a kérdésben, hogy a centralizáció milyen mértéke kívánatos, a preferenciák homogenitásának mértéke mellett elsősorban az dönt, hogy milyen természetűek azok a javak, melyeket politikai-jogi mechanizmusokkal allokálnak. Ennek megfelelően az elméletileg helyes megoldás az volna, hogy minden ilyen jószág elosztásáról külön mechanizmus gondoskodna. Ez az egyes döntésekre nézve lokálisan optimális megoldás azonban a tranzakciós költségek miatt nem lehetséges, bár kétségtelenül részben ez a megfontolás magyarázza azt, hogy bizonyos igazgatási funkciókat egyetlen országos hatáskörű szerv lát el, másokat helyi szinten oldanak meg.

A könyv harmadik része, amely „a hatalom optimális elosztásáról”, azaz a specializációról és a hatalmi ágak elválasztásáról szól, szorosabban kapcsolódik alkotmányjogi kérdésekhez. A specializáció kapcsán modellezi a törvényhozás optimális létszámát, a pártokra vonatkozó optimális szavazatarány-küszöböt meghatározó szempontokat, a többségi és az arányos választási rendszer előnyeit, a választókerületek határainak manipulációját (*gerrymandering*).³⁸

A kétkamarás törvényhozásról például a következőket állapítja meg.³⁹ Ez az intézmény a politikai kartellek destabilizációjának, azaz a verseny növelésének egyik eszköze. Ugyanakkor az a korábban már említett következménye is megvan, hogy mivel növeli az alku költségeit, előnyben részesíti a *status quo*-t az alternatívákkal szemben. Ezáltal viszont a fentebb jelzett ciklikus instabilitás ellen hat. Általában védheti a többséget a kisebbséggel szemben, de fordítva is: kooperációra kényszeríti őket. S mivel növeli a törvényhozás tranzakciós költségeit, eltolja a hatalmi egyensúlyt a bíróságok felé.

A végrehajtó hatalom szerepéről szólva COOTER megerősíti a jól ismert összefüggéseket a választási rendszer, a pártok száma s a törvényhozó-végrehajtó hatalom közti erőegyensúly közt. A bíróságoknak azt a funkcióját hangsúlyozza, hogy függetlenségükkel gördülékenyebbé teszik az alkut.

Mint a fent mondott módon a második kamara, hasonlóképp a hatalommegosztás általában is destabilizálja a politikai hatalmat monopolizálni kívánó kartellszerű törekvéseket, ugyanis megnöveli a hatékony összejátszáshoz szükséges személyek számát.⁴⁰ Az alkotmányos berendezkedéseket ennek alapján csoportosítva s kissé leegyszerűsítve COOTER azt állapítja meg, hogy a leginkább ott valósul meg az elválasztás, ahol a jogállamiság, a kétkamarás rendszer s a prezidenciális kormányforma is érvényesül, vagyis például az Egyesült Államokban.⁴¹

A legérdekesebb talán az a modell, amely a bíróság értelmezési szabadságának terjedelmét magyarázza a többi hatalmi ág viszonya alapján. Azt feltételezi ugyanis, hogy, leegyszerűsítve, valamely bírói jogértelmezést csak a törvényhozás újabb aktusa tud megváltoztatni, ez pedig annál nehezebb, minél bonyolultabb a jogalkotási eljárás. Ha például a kérdés valamely egydimenziós változó értékének meghatározása (mondjuk, a honvédség létszámáé), a leginkább tagolt (amerikai) rendszerben ezt a két ház döntése és az elnök vétója befolyásolja. A bírói diszkréció terjedelmét ennek alapján az a tartomány adja, amely az eredeti törvényalkotók preferenciáihoz viszonyítva Pareto-hatékony (azaz amelynek egyetlen pontjáról sem tudnak egyetértésben elmozdulni a törvényhozók). A

³⁷ COOTER *op. cit.* p. 89-90.

³⁸ COOTER *op. cit.* p. 181-182.

³⁹ COOTER *op. cit.* p. 173, 185-188., 223.

⁴⁰ COOTER *op. cit.* p. 211.

⁴¹ COOTER *op. cit.* p. 212., 9.1. táblázat.

hatalmi ágak elválasztása, a törvényalkotási eljárás lassulása tehát *ceteris paribus* növeli a bírói diszkréció tartományát.

2. Konzekvencializmus és „optimális egyéni jogok”

A könyv negyedik része tartalmazza a téma irodalmában leginkább újszerű megközelítéseket. Az optimális egyéni jogok címszó alatt azt vizsgálja, hogyan elemezhető a standard ökonómiai módszerekkel az egyéni jogok alkotmányjogi és politikafilozófiai problémái.

Az egyéni jogok kérdésköre mint analitikus probléma jelenleg a racionális döntések elméletének egyik új határterületét jelenti. E jogok elméleti vizsgálata hagyományosan (pontosabban az utóbbi évtizedekben dominánsan) az autonómia és a morális jogok non-konzekvencialista nyelvén folyik. Egyúttal (legalábbis az alkotmányelméletben) gyakran úgy, mintha fogalmak terjedelmének meghatározásáról, s nem ellentétes érdekek és inkompatibilis eszmények mérlegeléséről volna szó. A társadalomtudományi magyarázat szempontjából persze nem a konzekvencializmus és non-konzekvencializmus különböző formái közötti metaetikai megkülönböztetés, illetve a jogok morális státusáról szóló szubsztantív politika- és erkölcsfilozófiai vita érdekes elsősorban, hanem azok a filozófiai és közgazdaságtani törekvések, amelyek az igazságosság, autonómia és az alanyi jogok fogalmait integrálni kívánják a racionális döntések elméletébe.⁴²

Az egyéni jogok metafizikai státusával kapcsolatban Cooter sem foglal állást, de jó elemzési keretet kínál e vitához. Az egyéni szabadságot védett engedélyként definiálja (*protected permission*),⁴³ majd azt kérdezi, hogyan lehetne értékelni ezt az emberek számára evidensen fontos jószágot. Öt elemzési módszert mutat be:⁴⁴ áru, közjószág, jólét, érdemjavak (a társadalom többre értékeli az egyéni jogokat mint maga az egyén), aduászok (az alkotmányos jogok és más javak közt nincs átváltás). A következő fejezetek azután a tulajdonjog, a szólásszabadság, illetve a diszkrimináció-tilalom (*civil rights*) elsősorban a mai Amerikában jelentkező egyes problémáira alkalmazzák a fenti elemzési eszközöket.

A piac és az újraelosztás viszonyával kapcsolatos eszmék analitikus bemutatása során vetődnek fel az államelmélet olyan alapvető klasszikus kérdései is, hogy vajon mindig lehetséges-e átváltás szabadság és jólét között, illetve hogy a fizetési képesség erkölcsileg elfogadható értékmérő-e minden esetben. Cooter szemléletének nyitottságát jelzi, hogy válasza e kérdésekre nem kategoriális igen. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a közgazdászok általában nem vádolhatók egydimenziós gondolkodással.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy mint az alkotmány közgazdaságtani modelljei általában, Cooter elmélete is konzekvencialista alkotmányelmélet. Nem semleges technikaként, de nem is önértékként kezeli az alkotmányos szabályokat, hanem a társadalom tagjainak megelégedettsége mint következmény szempontjából hasonlítja össze az alkotmányos intézmények lehetséges konfigurációit. Ezek az intézményi alternatívák azonban, mint láttuk, tökéletlenek. Mindegyiknek vannak előnyei és hátrányai is, azaz a legtöbbször átváltásokra (*tradeoff*) és a legkevésbé rossz megoldások választására kényszerülünk. Az alkotmányelméleti trilemmára tehát nincs általános megoldás.

Cooter az alkotmányt, a fent jelzett elsteri értelemben mint az állam racionális elköteleződését, önkorlátozó szabályozását fogja fel, amely ezáltal ösztönző hatást gyakorol a megengedett, illetve elbátortalanító és elrettentő hatást a tiltott cselekvésekre. Az európai alkotmányjogászokkal ellentétben⁴⁵ nem idegenkedik a versenytől, mivel a demokráciát a politika verseny-mechanizmusának tekinti.⁴⁶ Erőteljesen érvel a politikai versenyként felfogott demokrácia mellett, amely szerinte a polgárok érdekei érvényesülésének legjobb biztosítékát jelenti. Ilyen szempontból kvázi-instrumentálisan vizsgálja az egyéni jogokat is: azt kérdezi, mennyire járulnak hozzá e cél eléréséhez. "A demokrácia stratégiai elmélete az individuális racionalitás pozitív metodológiájára és a preferencia-kielégítés normatív mércéjére épül ebben a könyvben. Ezeket az eszméket tisztán igyekeztem kifejteni az alkotmányos demokráciára alkalmazva." - írja.

Összegezve, Cooternek az alkotmány közgazdaságtana több évtizedes eredményeit szintetizáló

⁴² Kiindulásként lásd ROBERT SUGDEN, *The Metric of Opportunity*, in *Economics and Philosophy*, 1998, p. 307–337.

⁴³ COOTER *op. cit.* p. 245.

⁴⁴ COOTER *op. cit.* p. 246–257.

⁴⁵ Vö. BRUNO FREY, *Review* [of COOTER *op. cit.*], in *Journal of Economic Literature*, 2001, p. 936.

⁴⁶ Vö. GARY BECKER, *Verseny és demokrácia*, in *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből* szerk. TAKÁCS PÉTER, 2003, p. 752–757.

munkájából egy olyan impozáns elmélet képe bontakozik ki, amely megalapozást nyújthat a racionális államelméleti és alkotmányjogi diskurzushoz, s amelyet az új fejlemények sem fenyegetnek összeomlással.

IV. Egy példa: Miért van szükség kétharmados törvényekre?

A következőkben, a racionális döntések elméletének sokirányú alkalmazási lehetőségeit, s egyúttal korlátait egy példán illusztrálom. Ennek során, a címbeli kérdés némi korlátozásával felvázolok néhány szempontot a kétharmados törvények (KT) szükségességének a racionális döntések elméletére épülő magyarázatához. Ezen elméleti szempontok a magyar alkotmányjog szabályainak elméleti rekonstrukciójához kapcsolódnak – annak tudatában, hogy valamely jogrendszer szabályainak elméleti alátámasztása sohasem lehet tökéletes abban az értelemben, hogy az elméletből logikailag maradéktalanul levezethető volna: a teljes magyarázat nem mellőzheti az esetlegességekről számot adó történeti szempontokat sem.⁴⁷ A KT intézményének mármost legalább három, egymást nem feltétlenül kizáró igazolása ismeretes. Ezek szerint a KT

- (1) az alkotmány tehermentesítését szolgálja;
- (2) bizonyos kérdésekben az "optimális többséget" jelenti;
- (3) a parlament racionális önkorlátozásának intézményes eszköze.

1. Az alkotmány tehermentesítése

Ez a magyarázat előfeltételezi, hogy az alkotmány szükséges, illetve létezik. Azt állítja, hogy mivel az alkotmány terjedelme gyakorlati szempontok miatt korlátozott és sok olyan szabály van, amely tartalmilag alkotmányi jelentőségű, de terjedelme miatt onnan kizorul, ezért szükség van az egyszerű többségnél szélesebb egyetértéssel elfogadható törvényekre, például KT-re. E lényegében jogtechnikai indokolás helyességét általában elismerve is azt kell mondanunk, hogy e magyarázat a probléma lényegét eltolja az alkotmány indokolásának kérdésébe, azaz önmagában mint a KT szükségességének elméleti alátámasztása nem elégséges.

2. Az optimális többség

James Buchanan és Gordon Tullock mára klasszikussá vált *The Calculus of Consent* című munkájukban⁴⁸ amellet érvelnek, hogy a közösségi döntéseknek három szintjét kell megkülönböztetnünk: (1) Az alkotmányt, amely a közösség intézményes berendezkedésének alapszabályait, illetve a későbbi közösségi döntések elfogadásának feltételeit rendezi: játékszabályokat tartalmaz. Ezek elfogadásához elméletileg egyhangúság, a közösség minden döntésképes tagjának hozzájárulása szükséges, a gyakorlatban igen széles körű egyetértés. (2) A döntések második, s témánk szempontjából lényeges szintjén az alkotmányos szabályozást nem igénylő, de egyéni (piaci) döntésre sem bízható kérdések közösségi szabályozása helyezkedik el. Ezen a szinten elvileg minden egyes kérdéskörhöz meg lehet határozni az „optimális többséget”, s ez nem feltétlenül az általánosan alkalmazott egyszerű többség szabálya. (3) Végül vannak a hatályos jog kikényszerítését szolgáló intézmények. Ezek döntései természetesen nem demokratikus (többségi) jellegűek.

⁴⁷ A KT intézménytörténetére azonban most nem térünk ki.

⁴⁸ JAMES M. BUCHANAN - GORDON TULLOCK, *The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy*, 1962. Az optimális többség fogalmához lásd még DENNIS C. MUELLER, *Public Choice II*, 1989., 4. fejezet. BUCHANAN (részben) államelméleti írásait magyarul lásd: JAMES M. BUCHANAN, *Piac, állam, alkotmányosság. Válogatott tanulmányok*, 1992, JAMES M. BUCHANAN, *Szerződéselvűség és demokrácia*, in *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből* szerk. TAKÁCS PÉTER, 2003, p. 758–766.

Témánk szempontjából célszerű az optimális többség fogalmának bemutatására koncentrálni.⁴⁹ Valamely szavazás-jellegű közösségi döntési mechanizmus – az érvényes döntéshez szükséges szavazatarányt tekintve – egy reprezentatív egyén szempontjából akkor optimális, ha az eljárás költségei, az alább definiált értelemben minimálisak. A törvények elfogadásához szükséges optimális szavazatarányt keresve abból indulunk ki, hogy egy ilyen döntés kétféle költséget ró az érintettekre: minél nagyobb a megkívánt szavazatarány, annál nehezebb az annak megfelelő arányú egyetértést létrehozni. S az egyénnek annál többször kell részt vennie az időigényes szavazásban (döntési költség – D). Másrészt, minél kisebb a szükséges többség, annál valószínűbb egy olyan javaslat elfogadása, amellyel az egyén nem ért egyet (távolmaradási költség – T).

Az elfogadáshoz szükséges többség növekedésével a döntési költségek növekszenek, míg a távolmaradási költségek csökkennek. Ha például a szavazatarány 100%, távolmaradási költség nincs, viszont az egyhangúság megteremtése igen nehéz. Ha egyetlen egyén szavazata elegendő, akkor D minimális, T viszont igen magas. Az optimális többség mármint az a szavazatarány, ahol D és T összege minimális. Világos, hogy ezen egyszerű modellben semmi sem szól az egyszerű többség általánosan használt szabálya mellett – az optimális többség a kétféle költség jellemzőinek függvényében bármekkora lehet, pontosabban a döntés tárgyától függően más és más.

Van azonban egy további szempont, amely mégis magyarázatot adhat legalábbis arra, hogy miért ritka valamely javaslat elfogadáshoz 50 %-nál kisebb többség előírása. Egy ilyen szabály esetén ugyanis jelentősen megnőne a döntési költség, hiszen egymással ellentétes javaslatok is elfogadást nyerhetnének, s ez a döntéshozatalt lelassítaná, esetleg megbénítaná. Ha pedig a döntéshozatal időigényességét figyelembe veendő szempontnak tartjuk, fel kell tennünk, hogy D a szavazatarány növelésével növekszik, ám a függvény 50 %-nál megtörik, s egy jóval alacsonyabb szintről nő tovább. Ekkor elképzelhető, hogy az optimális többség (ahol D + T minimális) az egyszerű többség lesz – az a legkisebb többség, amely megakadályozza egyidejű összeegyeztethetetlen döntések megszületését.

Mint már korábban láttuk, ez a szavazási arány a ciklusok veszélye miatt korántsem ártalmatlan. Kimutatható azonban, hogy ha az elfogadáshoz szükséges szavazatarányt növeljük, a ciklusok valószínűsége csökken. Ebből következik, hogy a döntési költségnek van egy a szavazatarány növelésével együtt csökkenő összetevője, vagyis a döntési költség függvénye az 50 % feletti tartományban U-alakú. Vagyis ha a ciklusok kialakulásának veszélyére is tekintettel D-t tovább specifikáljuk, akkor az optimális többség több mint 50 %-os.

Mellesleg a döntési költségekkel megmagyarázhatunk még valami általánosabbat is: ha vannak is olyan kérdések, amelyek eldöntése (például szerződéselvű megközelítésből) mindenki hozzájárulását (az egyhangúságot) igényelné, ez a döntéshozatali eljárás egyrészt igen hosszadalmas, másrészt ki van téve az egyéni vétó (zsarolás) veszélyének – az egyhangúság követelményének realista-pragmatikus szempontok miatti enyhítése ugyancsak a minősített többség szabálya felé mutat.

Összegezve, az optimális többség elmélete elvileg számot tud adni arról, hogy miért eltérő az egyes tárgykörökben a döntéshez szükséges többség, de arról nem mindig, miért van fenntartva a KT egyes speciális tárgykörökre. E kivételesség arra utalhat, hogy a ciklusok kialakulása nem olyan súlyos probléma, hogy minden esetben jelentősen megnövelné a döntési költségeket. Vagyis szükségünk lehet az igazolások egy harmadik típusára.

3. Racionális önkorlátozás

E harmadik elmélet szerint a döntéshozók bizonyos sajátosságai miatt egyes döntések esetében az előbbi megfontolásokból következőnél magasabb többség kívánatos.⁵⁰ Ez a sajátosság, amely természetesen nemcsak szavazásoknál jelentkezik, abban áll, hogy a döntéshozók olykor (bizonyos helyzetekben pedig tipikusan) nem kellő megfontolás után, hanem túl gyorsan, meggondolatlanul, (saját stabil preferenciáikhoz viszonyítva) irracionálisan döntenek. Ha viszont előre tudják, hogy racionalitásukra nem mindig számíthatnak, szükségük és lehetőségük van bizonyos (rendszerint nem

⁴⁹ A következőkben döntően MUELLER *op. cit.* (1989) gondolatmenetét követjük, aki az eredetileg a közvetlen demokráciára alkalmazott modellt értelmezi képviseleti demokrácia esetében, ahol az optimális többség a képviselők szavazatarányára utal. Ez az értelmezés tehát nyilván nem foglalkozik a választók és képviselők közötti megbízó-ügynök problémával.

⁵⁰ MUELLER *op. cit.* (1996) p. 197-198, 253-254.

teljes és végleges) önkorlátozásra. A KT tehát, e harmadik értelmezés szerint felfogható a parlament racionális önkorlátozó döntésének eredményeként is. Mint Csontos László írja:

„Egyének és közösségek [...] különböző okok miatt korlátozhatják azt a képességüket, hogy a jövőben meghatározott cselekvéseket hajthassanak végre. Viszonylag gyakran előfordul például, hogy az érintettek azért korlátozzák jövőbeli döntési szabadságukat, mert előre látják: meghatározott, ám előzetesen nehezen körvonalazható jövőbeli helyzetekben - szenvedélyeik, akaratgyengességük vagy preferenciáik páfordulásszerű módosulása miatt - hajlamosak lehetnek arra, hogy saját jól felfogott érdekeik, vagy saját jól megfontolt ítéleteik ellenében döntsenek vagy cselekedjenek.

A paradigmaticus példa az efféle önkorlátozásra Odüsszeusz védekezése a szirének csábítása ellen. A probléma egy másik aspektusát világítja meg az "önvédelemnek" az a földhözragadtabb formája, amikor egy bárányhimlős kisgyermek kezére elalvás előtt a gondos szülő bokszesztyűt kötöz. A kollektív politikai cselekvés világában az esetek többségében föltehetően az önkorlátozás e [típusát] illusztrálják azok a klauzulák, amelyek az alkotmány módosításához, vagy az alkotmányos előírások megváltoztatásához kétharmados többséget írnak elő. A kétkamarás törvényhozás egyik procedurális előnye szintén abban áll, hogy lelassítja a döntéshozatalt, és így intézményes védelmet nyújt a hirtelen impulzusok hatására hozott döntések ellen. Az amerikai politikai berendezkedés szerves részét képező „fékek és egyensúlyok” rendszere, amint ezt már Tocqueville is hangsúlyozta, szintén efféle önkorlátozó mechanizmusként működik: szavatolja ugyan, hogy a többség mindig érvényesíthesse akaratát, ám egyszerismind arról is gondoskodik, hogy ez sohase következhesse be túlságosan gyorsan.”⁵¹

A KT-k körének meghatározása tehát az alkotmányozó olyan metaszintű döntése, amely bizonyos kérdésekben nehezebbé teszi az elsődleges döntések megszületését, éppen azért, mert azok olyan tárgykörűek, hogy a meggondolatlan, elhamarkodott, stb. döntés költsége nagyobb volna, mint az egyszerűbben meghozott döntés haszna.

4. A probléma összetettsége

Mint említettem, e három magyarázat nem feltétlenül egymást kizáró jellegű – felfigyelhetünk néhány kapcsolódási pontra. Az első magyarázat legfőbb problémája épp önállótlanága: az, hogy nem teszi világossá, miért kell egyáltalán bizonyos ügyeket alkotmányos szinten kezelni. Erre (szerződéselvű) választ adhat Buchanan idézett magyarázata, persze szélsőséges formában: elméletileg a közösség minden tagjának önkéntes hozzájárulása hozhat csak létre olyan autoritást, amely azután e játékszabályok alapján legitim kényszerrel alkalmazhat a közösség tagjaival szemben. Némi pragmatizmus szükséges ahhoz, hogy e természetjogi ízű elvvel szemben is (s ne csak a közjavak létrehozásának kérdésében) a többség létrehozásának költségeire lehessen hivatkozni.

Más oldalról nézve, a harmadik magyarázat szintén könnyen összekapcsolható az elsővel. A Jon Elster-féle ismert metaforikus megkülönböztetés⁵² szerint a politika nemcsak érdekek összemérésének terepeként, alkuként, piacként értelmezhető, hanem érvelésként, mérlegelésként, fórumként is. Ez utóbbi jelenti az ún. deliberatív demokrácia-felfogás lényegét.⁵³ Természetesen a közösségi döntések körüli alkuk és egyezkedések retorikai formája általában valamiféle érvelés és nem árajánlatok szembesítése. Számunkra ebből csak az fontos, hogy mind az alkotmány mind a KT megalkotásának „gesztusa” Odüsszeusz individuális gesztusának kollektív megfelelői. Azaz rekonstruálhatók úgy, mint a közösség mérlegelésének, a jól felfogott hosszú távú közös érdekek felismerésének és intézményes érvényesítésének eredményei. S az egyes technikák közötti választás adott ügyben (vagyis hogy valamely tárgykörben a döntést alkotmányos szinten, KT-vel vagy két kamara

⁵¹ CSONTOS *op. cit.* (1999) p. 245-246. [a lábjegyzetet elhagytam – Cs. P.]

⁵² JON ELSTER, *The Market and the Forum*, in *The Foundations of Social Choice Theory* ed. JON ELSTER - A. HYLLELAND, 1986, p. 103-132.

⁵³ Kiindulásként lásd pl. *Deliberative Democracy* ed. JON ELSTER, 1998.

egyértelműsítésével, népszavazással megerősítve, esetleg az érintettek véleményének kötelező kikérése után kell vagy lehet meghozni) már értelmezhető akár a jogtechnikai jellegű tehermentesítési elmélettel is. Úgy tűnik azonban, hogy ennél átfogóbb a döntés költségeivel, illetve a kérdés súlyát figyelembe vevő önkorlátozással érvelő rekonstrukció.

Mіндеzen szempontok a KT racionális döntések elméletére épülő háttérelméletének elemei lehetnek: hipotetikus igazolások, amelyek hozzájárulhatnak a KT szükségességének *általános* és *elvi* indokolásához, illetve magyarázatához. Normatív tanulságai is ennyiben és ilyen módon lehetnek.

V. Kritikák és tanulságok

A racionális döntések elméletét általában, de a jogtudományi alkalmazások felől nézve különösen is számos kritika éri.⁵⁴ Az állam- és jogelméletekhez kapcsolódó egyik legfontosabb ellenvetés azzal kapcsolatos, hogy az elmélet hagyományos változatai nem tudják értelmezni a jog normativitását, nem-instrumentális indokokat (kötelezettségeket és jogokat) keletkeztető természetét s ezáltal az állam legitimitását sem.⁵⁵ Cooter maga is rámutat a közgazdasági modellek azon fogyatékoságára, hogy az egyének joggal szembeni magatartását csak Holmes rossz embere módjára tudják modellezni. Azaz nem képesek a jog iránti engedelmisséget másképp értelmezni, mint preferenciát. Szerinte szükség volna arra, hogy az instrumentális mellett az expresszív racionalitás is beilleszthető legyen az elméletbe, hogy ezáltal nem csak a harti értelemben vett külső, hanem a szabálykövető viselkedésnek megfelelő belső nézőpont is értelmezhetővé váljék.⁵⁶ A továbblépéshez pedig azok az eredmények nyújthatnak segítséget, amelyek a *behavioral law and economics* név alatt az emberi cselekvés pszichológiailag megalapozott realista modelljeinek jogi és politikai alkalmazásain dolgoznak.⁵⁷

A kritikák és ellenkritikák mérlegelése helyett általánosságban csupán két dologra utalok. Egyrészt a racionális döntések elmélete bizonyos kétségtelen előnyökkel rendelkezik azáltal, hogy az intuitív érvek helyett logikailag és empirikusan megalapozott állításokat fogalmaz meg, előfeltevéseit pedig nyíltan kimondja, azaz megvitathatóvá teszi.⁵⁸ Másrészt az elmélet nyitott a módosításra és továbbfejlesztésre, s erre gyakran nem elsősorban a kritikusok, hanem maguk az irányzat követői állnak készen. A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudományok képviselői a tudományfilozófiai önreflexió terén szinte addig a határig mennek el, ameddig a XX. század józanságra intő logikai és nyelvfilozófiai eredményei (Gödel, Wittgenstein) fényében elmehetnek. Ráadásul eközben, az államelmélet számára talán legérdekesebb eredményként maguk is lehetlenségi tételeket igazolnak...

ABSTRACT

GAME THEORY AS A THEORY OF THE STATE? AN OUTLINE OF CONSTITUTIONAL ECONOMICS PÉTER CSERNE

A large number of central theoretical problems of modern Western states can be epitomised in a three-cornered dilemma, i.e. a situation where a choice has to be made among three potentially incompatible principles. To the tension between democracy and constitutionalism (popular participation and constitutional constraints) the goal of efficient decision-making adds a third dimension.

Constitutional economics is interpreted here as an analytical approach to law, state and politics, based on rational choice theory. It endeavours both an explanatory and a justificatory task. By offering

⁵⁴ A német államelmélettel szembeítve lásd pl. *Öffentliches Recht als ein Gegenstand ökonomischer Forschung: die Begegnung der deutschen Staatsrechtslehre mit der konstitutionellen politischen Ökonomie*, hrsg. CHRISTOPH ENGEL und MARTIN MORLOK, 1998.

⁵⁵ A kérdéssel kapcsolatos álláspontomat részletesen lásd CSERNE PÉTER, *A racionális döntések elméletének helye a jogelméletben*, op. cit.

⁵⁶ COOTER op. cit. p. 372-377.

⁵⁷ Kiindulásként lásd *Behavioral Law and Economics* ed. CASS R. SUNSTEIN, 2000.

⁵⁸ RÓNA-TAS ÁKOS, *A racionális döntések elmélete a szociológiában*, in *Replika* 1991/4, p. 47.

methodological tools for the economic analysis of constitutional law and for political philosophy, rational choice theory helps to make clear the complex interaction of individual interests and political ideas, and the tradeoffs between partially incompatible objectives and values. The explanation and/or justification of qualified majority voting in legislative bodies serves as an example to illustrate the strengths and weaknesses of the rational choice approach in constitutional theory. In conclusion, the essay argues that even if a large number of issues can be explained in terms of individual instrumental rationality and non-intended consequences in a methodologically rigorous and empirically fruitful way, there are issues which cannot be handled adequately in current models which are exclusively based on instrumental rationality.